

da so po svoji notranji naravi prijetnostne, estetske, logične, vrednostne, etične, svobodnostne ali svetostne, a neposredno le na likovno soglašenost, oz. nesoglašenost. Vprav zato imenujemo v tem poglavju orisano vplivanje pozitivnih in negativnih vrednot na stopnjo lepote, oz. grdote izvestnih idealnih likov posredno vplivanje na stopnjo lepote, oz. grdote.

Imamo pa še eno posredno vplivanje, ki ga bomo odkrili z ugotovitvijo izvora umetniške dovršenosti, oz. umetniške nedovršenosti estetskih predmetov.

ANTON BREZNIK

JEZIK NAŠIH PRIPOVEDNIKOV

6. Mencinger.

Pri Mencingerju prevladuje razum nad čustvenostjo in domišljijo, zato se v njegovih povestih prepletata poučnost in pripovednost, znanstvenost in umetnost. Prave povesti, t. j. take, v katerih je življenje ustvarjal, je pisal samo v mlajši dobi, pa že v teh je slog pogosto podoben slogu razprave in tudi jezik ima taka znamenja. Pozneje je pisal poučne povesti, v katerih je z mnogovrstno znanstveno vsebino nadomestil, kar mu je manjkalo v domišljiji. V teh povestih je gledal tudi na jezik kot na posebno znanstveno vrednoto.

Že prve povesti nam kažejo, da je imel za jezik posebno zanimanje in da je videl v njem več kot samo izrazno sredstvo. V tradicionalni pripovedni jezik je rad vpletal nenavadne izraze, ki jih je bral po Novicah in v Janežičevem slovarju iz l. 1850 in 1851. Studiral je jezik drugih pripovednikov in je porabljal njihove izraze v svojih spisih (Jenka in Mandelca). Bolj kot drugi pisatelji se je zanimal tudi za posebnosti svojega narečja in jih je uporabljal v večji meri, kot bi bilo umetnostno potrebno. Tako je naravno, da so imele tudi jezikovne reforme, ki so se vršile v pismenem jeziku (Levstik, Jurčič, Železnikar i. dr.) nanj večji vpliv kot na druge tedanje pripovednike, t. j. na Tavčarja, Kersnika, Detela in Trdina.

Ko pa se je začel resno baviti z znanstvenimi vprašanji, je vklenil v ta krog tudi jezik kot posebno vprašanje. Poglobljal se je zlasti v bogastvo besednega zaklada in mu iskal novih oblik. L. 1882 se je priselil v Krško, kjer so se mu odpirali novi jezikovni zakladi. Seznanjal se je z dolenjskimi izrazi in s srbohrvaščino. Tu se je v bližini hrvatske zemlje začel navduševati za Hrvate in je sprejemal neodvisno od časnikov nove izraze, ki v tedanjem pismenem jeziku še niso bili znani.

Tako se mu je vedno bolj širil besedni zaklad, s katerim si je pridobil poleg pripovednega sloga tudi posebni razpravni slog, ki ni

bil tako vezan na jezik ljudi, katere je v povesti opisoval, ampak je potekal iz vseh slovenskih jezikovnih virov. Seveda pa je tak jezik bolj abstrakten in hladen.

Za mladega Mencingerja je značilno, da je jemal izraze iz časnikov in besednjakov, ki niso bili v rabi pri tedanjih pripovednikih. Iz Novic je vzel izraze kakor: sovet (Jerica, SG 1859, 59 [namesto: svet], boja [3 nam. barval]); stanovniki (nam. prebivalci, Vetrogončič, SG 1860, I., 98); prislovica (163); boriti se (se je boril z valovi, Bore mladost, SG 1862, 284, si se boril s smertjo 289, boril se z zvermi 289); svirati (Skušnjave in skušnje, SG 1865, 171) in veliko drugih, za jezik onih oseb, ki jih v povesti opisuje, nenavadnih izrazov. Pridno je segal po srbsko-hrvatskih izrazih v Janežičevih slovarjih iz l. 1850 in 1851, n. pr.: cmihati (se še cmiha, Vetrogončič 165, sladko se cmihaje 165, se sladko zacmihaj Dankovič 165; dobil v Janežičevem slov.-nem. delu 1851: cmihati (ilirsko). Ime za nositelja povesti Vetrogončič je vzel iz Janežiča 1850: Windbeutel vetrogonja. Dalje: čarobnik (Zlato pa sir, SG 1860, II., 6, 39; dobil pri Janežiču, Cigale te oblike ne pozna); žižek 7; dobil pri Janežiču 1850; nprav (po lastnem npravu 82, dobil pri Janežiču 1850 pod Sitte); jad (gospod je divjal v svojem jadu, Bore mladost, SG 1862, 329). Navadnejših izrazov, ki so jih rabili tudi drugi pripovedniki, ne omenjam.

Jezika se je učil tudi pri svojih pripovednih tovariših, Jenku, Mandelcu in pozneje pri Jurčiču. Izpričati se dado naslednji izrazi: okna na cesto so zabuhane z dervami (Jerica, 4; izraz: zabuhane je dobil pri Jenku, Tilka, SG 1858, II., 62); odlikovati se (v pomenu razločevati se, n. pr. SG 1862, 329; 1865, 165 in drugod) je dobil pri Jenku, ki rabi izraz v tem pomenu, po ruščini (gl. DS 1934, 85); izraz rabi tudi še pozneje, n. pr. v Abadonu, LZ 1893, 327: tam na beli steni se ostro odlikuje izmed zlatih arabesk črna pisava; dalje: izcimiti, v pomenu: posneti, spoznati (Vetrogončič je izcimil iz gospejnega govora, da itd. 157; izraz je našel pri Mandelcu, Ceptec, SG 1859, 136: Dolgih ovinkov ni znal delati, navadno je kmalu prav izcimil; Pleteršniku je znana samo reflektivna oblika in to v drugačnem pomenu). Pozneje je vzel več posebnosti iz Jurčiča; nekaterih ni razumel, tako piše n. pr. po njem: konči v pomenu končno, toda izraz pomeni: vsaj, n. pr. splazita se po rovu in konči stopita v prostorno dupljo, Abadon 394; vsaka stranka je bila uverjena, da konči premaga nasprotnico 465 (Tominšek je pravilno popravil: končno). Po Levstiku je vzel prekmurski veznik: ka, n. pr.: oponašajoč ji, ka je sramota, da dopušča varališče, Abadon 140.

V prvih povestih je pisal veliko posebnosti iz svojega domačega bohinjskega narečja; toda te je že z letom 1862 opuščal in se k njim niti v Moji hoji na Triglav ni več povrnil, dasi je povest zajeta iz starega bohinjskega življenja. Zato ni povsem natančna označba dr. Tominška v Izbranih spisih Mencingerjevih, kjer govori o jeziku tega spisa in šteje med bohinjske posebnosti stvari, ki so ali splošno slovenske n. pr. kolobarjenje, plenast, roja, modnica ali pa znane tudi

drugod: bročiti, gaz (mošk. sp.; redno pri Jurčiču); nekateri izrazi, ki jih našteva, niso znani v Bohinju (proglica) in jih je Mencinger dobil v slovarjih.

Bohinjske lokalizme je rabil samo v prvih povestih; nekateri med njimi so lepi, n. pr. življava (živež, življenje), brisávica (veter), čečniti, čečnem (čečne na stol, t. j. usede se); stovina (stotina), puhel (zamolkel), plasta, ožemček; maleti, malí mi (malelo mi je, noge me več niso mogle nositi, Zlato pa sir 71; pomeni: omedlevati, črno se delati pred očmi), krepetec itd., Pleteršnik je pač bral povesti Zlato pa sir in Bore mladost, kakor se vidi iz njegovih izpiskov pod izrazi poč, okladek, podlesnjak, puhel; toda izraze, ki jih ni razumel, je izpustil, ne da bi bil preiskoval, kaj pomenijo: tako nima iz teh dveh povesti besed: cicman (komar), skoček, strug, maleti, življava, čečniti itd. Tominšek je v Izbr. spisih take posebnosti večinoma nadomestil z drugimi izrazi. Pozneje je rabil še sledeče bohinjske besede: pridomačiti (kmetu morajo idejo narodnosti pridomačiti le taki ljudje, ki itd., Novice 1866, 78; sem se pridomačil laškemu živstvu, Moja hoja 113); domišče (Abadon 707; Moja hoja 2) pomeni to, kar shr. zavičaj.

V poznejšem življenju je bogatil svoje jezikovno znanje največ po besednjakih. Vsak besednjak, ki je na novo izšel, je brž preštudiral in porabljal znamenite besede v povestih, ki jih je pisal. L. 1880 je izšla Cigaletova Znanstvena terminologija in v povesti Mešana gospoda (1881) je že vpletal v jezik svojih oseb njegove izraze. Rabil je: tenja 559; somoren 618; sokob 411; udržljivost 410; nepreučljivost 560; posledek, v pomenu rezultat. L. 1889 je izšla 3. izdaja Janežič-Bartlovega nem.-slov. besednjaka in v Abadonu, ki ga je po tem času pisal, najdemo že mnogo besed, ki jih je mogel dobiti le v tem slovarju. Izpričati se dajo izrazi utop 4, sóblazen 74, veličava 133, sopot 663, dušebolje 735, osup 720, samonet 717, brzousten 719, razboren 719, vznositost itd. Najbolj ga je navdušil bogati Pleteršnikov slovar (1893—1895) in v Moji hoji na Triglav (1897) beremo množico redkih besed, ki jih ni mogel dobiti nikjer drugod kakor v tem slovarju, ker prej niso bile znane. Nekatero so znane samo v obmejnih krajih, druge so pa prišle šele zdaj v knjigo. Iz Pleteršnika ima n. pr. rvanka 33, v pomenu pretep; tako ali drugako 90; lenobiti 73, novota (in po tej besedi sam naredil tudi izraz starota); lava (utonil je v lavi, ki je nastala po plohi 136; Pleteršnik je dobil besedo pri Cafu in je znana na Štajerskem); peševati, pešujem 125 (zapisal Caf v Framu; Tominšek je mislil na strani XIX. imenovane Mencingerjeve izdaje, da je besedo Mencinger sam naredil); vremeniti 144 (izraz iz Vodnika; Tominšek ga je štel med Mencingerjeve tvorbe); zamožnica 129 (samostalnik je naredil Mencinger po pridevniku zamožen, zamožna deklica, zapisal Caf v Framu); Tominšek jo je štel med Mencingerjeve tvorbe; žarja na Triglavu 43 (Caf iz prekmurščine); medivo 70 (pomeni: strdenje; zapisal Caf), Vsi svetei 52 (iz Murka); starica (pogosto; iz prekmurščine); živstvo 113 (iz Plet. in to iz Cigaletove Termin.); vrtorep 141 (Pleteršnik ima iz Jar-

nika); noviti, novím (Plet. ima besedo iz Pohlina in ta jo je prepisal iz Belostenčevega slovarja); potrošnost 122 (Plet. ima iz Svetčeve zbirke).

V Krškem je začel spoznavati pomen južnih bratov za Slovence in poslej govori z največjo ljubeznijo o njih. V Abadonu imenuje Slovence in Hrvate eden in tisti narod (68) in obžaluje, »da sta se brata po rodu in jeziku in soseda, Slovenec in Hrvat, vedno otujevala drug drugemu« (456). Z isto ljubeznijo govori o njih v Moji hoji na Triglav str. 110. Odslej je rabil poleg onih besed, ki jih je uvajalo dnevno časopisje, tudi druge srbskohrvatske besede, ki jih drugi pisci niso rabili. V Abadonu piše n. pr. obmana 134, perivoj 262 in pogosto; razstati se (odaliske se razstanejo v dve vrsti 328; sem se razstal z ljudmi 400); pribavljati 263 in pogosto; nevoljstvo (459; v pomenu tlačan, izraz je privzet iz ruščine); nastaviti 134, sokač 262 v pomenu: kuhar; jutrodan (pogosto; besedo je dobil najbrž iz ustnega občevanja, ker je znana samo v Istri in hrv. Primorju, Akadem. rječnik); preslavljanje se (v pomenu: govori se; V devetnajstem spevu Mesijade preslavlja se, kako je bil zopet vzprejet med nebeške krilatce, 7). Še več srbskohrvatskih besed je rabil v Moji hoji. Nekatere našteva dr. Tominšek; toda med izrazi, ki jih šteje med srbskohrvatske, je nekaj slovenskih n. pr. utoliti, zabadovo; poslednji izraz je Mencinger pogosto čul med Dolenjci, od katerih je vzel v tem času več izrazov, n. pr. premer (pomeni: preden; premer se pridobi milijon, Abadon 269; premer je dobil moških kreposti, 455); vofotati, Abadon 325, 401; izbaviti (v pomenu opraviti: čas je iti k Bogatinu in tam izbaviti, kar je ukazano 518; izraz je znan v krški okolici, v Vidmu, Rajhenburgu itd.; v srbohrvaščini izraz nima tega pomena, kakor je videti iz Akadem. rječnika).

Mnogo izrazov je dobil iz dnevnega časopisja, nekatere pa je sam ustvaril; rad je izrazom spreminjal končnice po svojem okusu, n. pr. razburica (razburjenje, Abadon 3), preplah (preplašenost, Abadon 134); ganitev (ginjenje, SG 1861, 46; LZ 1881, 621); razrov (kar je razrito, Moja hoja 89) itd.

Ker je v svojem pisateljevanju spajal dve dobi, je ohranil še do zadnjega tudi precej starejših besed, ki so jih mlajši že opustili. Še v Abadonu in v Moji hoji redno piše n. pr. namerjati, zdaj rabimo srbohrv. obliko nameravati; redno še po starem opominja (ne opozarja); vedno rabi še nastopnik nam. naslednik; razsvetljen nam. prosvetljen; izmišljija (Abadon 658) zdaj rabimo shr. izmišljotina; oblonček nam. balonček 390 (star Noviški izraz) itd.

O jeziku Moje hoje na Triglav je pisal dr. Tominšek v uvodu Izbranih spisov, vendar potrebuje njegova označba pojasnila, ker bi se mogle nekatere besede napačno razumeti. On pravi: »Rad ima izraze, rabljene med prostim ljudstvom, čeprav so v vsakodnevnom knjižnem jeziku neznani. Take izraze je rabil nalašč, hoteč jih rešiti pozabljenja, češ, da jih je škoda in se naj osvežijo« (V. zv., str. XVIII.). Po l. 1862 takih izrazov ni več pisal; izraze, na katere bi utegnil tu kdo misliti, je dobil Mencinger večinoma v slovarjih in niso vsi narodni.